

Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása

Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit

A nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás, illetve az egyének, az érintett férfiak és nők beállítódása, egyéni szerepfelfogása közötti egybeesés vagy eltérés jelentős hatással van a nők gyermekvállalási magatartására, a gyermekvállalási tervekre és azok realizálására. A férfi-női szerepekkel kapcsolatos össztársadalmi vélemény nem feltétlenül esik egybe az egyének individuális beállítódásával. Más szóval, lehet, hogy az egyének alapvetően modern gondolkodása ellenére a társadalom egészére mégis inkább a tradicionális beállítódás, értékrend jellemző (Safilios-Rotschild 1970). Ez az eltérés feszültségeket generálhat az egyén és a társadalom viszonyában, megnehezítve az egyéni életcélok megvalósítását, legyenek azok akár a karrierrel, akár a családi élettel, gyermekvállalással kapcsolatosak.

1. Nemi szerepek és gyermekvállalás

A konzervatív társadalmak a reprodukciós funkciók, az anyaság előtérbe állításával mind társadalmi szinten (az intézményi hálózat visszafogott fejlesztésével), mind családi szinten (a férfiak otthoni szerepvállalása fontosságának nem kellő hangsúlyozásával) megnehezítik a nők kettős ambíciójának, nevezetesen a karrier és a gyermekvállalás egyidejű megvalósításának realizálását. A nemi szerepekről alkotott egyéni és társadalmi felfogás konfliktusára és e konfliktus termékenységi következményeire legjobb példát a dél-európai országok szolgáltatják. Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban, de mindenekellett Olaszországban az igen alacsony születési arányszámok jelentős mértékben az egyre iskolázottabb női népesség munkával és karrierrel kapcsolatos egyéni életcéljai, és a társadalomban még mindig uralkodó „nőkép” közötti konfliktusra, meg nem felelésre vezethetők vissza. A női szerepekkel kapcsolatos hagyományos felfogás nemcsak a közvéleményben, a társadalmi közhangulatban fogalmazódik meg, de a családokkal kapcsolatos állami politikában is megjelenik. A keresőtevékenység és az anyaság összeegyeztetését megkönnyítő intézkedések, intézményrendszerek hiánya mintegy megtettesíti a női szerepekkel kapcsolatban uralkodó társadalmi véleményt. Mikroszinten ugyanilyen hatások érik a nőt a családban,

egyértelműen rájuk hárítva a háztartás ellátásának és a gyermekek gondozásának kötelességét és felelősségét.

A skandináv államokban és néhány nyugat-európai országban (pl. Franciaországban, Hollandiában) ezzel szemben a dolgozó anya alakja az idealizált női modell mind egyéni, mind társadalmi szinten, és ez az egybeesés magyarázza alapvetően ezen országok kedvező gyermekvállalási mutatóit, az átlagnál magasabb születési arányszámait. A nők kettős szerepének társadalmi elfogadottsága jól tükröződik ezen országok családpolitikájának irányelveiben és intézkedéseiben. Az apák bevonását már a gyermekgondozás korai szakaszában ösztönző és elősegítő jogszabályok kedvezően hatottak a háztartáson belüli munkamegosztás alakulására, a családon belüli esélyegyenlőség megteremtésére is. Ez a pozitív társadalmi klíma teszi lehetővé, hogy a nők karriercéljaikat megvalósíthassák anélkül, hogy gyermekvállalásukat korlátozni, vagy arról lemondani kényszerüljenek.

2. Magyarország helyzetkép

A születések számának magyarországi alakulását a nemi szerepekkel kapcsolatos egyéni és társadalmi elvárások szemszögéből vizsgálva érdekes megállapításokra juthatunk. A Népeségtudományi Kutatóintézetben végzett kutatásaink, illetve más kutatók által, más intézetekben végzett vizsgálatok sora bizonyítja, hogy a magyar társadalom mind a gyermek, a család fontosságának, értékének megítélését illetően, mind a nemi szerepek kérdésében alapvetően tradicionális értékrendet képvisel. A történelem során azonban az egyének értékrendje sok esetben szembe került a hivatalos társadalmi értékrenddel, és ez a konfliktus a gyermekvállalási magatartás alakulásában, változásában is visszatükröződött. A nők tömeges munkába állításának az 1950-es években megkezdődött folyamatát kísérő hivatalos ideológia a dolgozó nőt idealizálta, lenézve a „csak háziasszonyokat”, adott esetben a „csak gyermeket nevelő” anyákat. Az anyaság, mint funkció leértékelődött, a munka frontján történő helytállás pedig túlzott elismerést, jelentőséget kapott. A hivatalos társadalmi vélemény azonban korántsem egyezett meg az egyének, a családok véleményével, értékrendjével. A többségében alacsony képzettségű, elsősorban gazdasági kényszer hatására munkát vállaló női népesség nem azonosult az értékrendjével idegen ideológiával, és az így kialakult konfliktushelyzet is hozzájárult ahhoz, hogy ebben az időszakban Magyarországon volt a legnagyobb mértékű a születések számának csökkenése. 1962-re a termékenységi mutatók európai viszonylatban hazánkban voltak a legalacsonyabbak, mintegy igazolva a nemi szerepek megítélésében jelentkező társadalmi konfliktusok és a gyermekvállalási magatartás alakulása közötti ambivalens kapcsolatot.

A demográfiai helyzet aggasztó volta miatt a hatvanas évek közepétől fokozatos változás következett be a születésszámmal összefüggő kérdések

hivatalos kormányzati megítélése terén. A gyermekvállalás fontosságának elvi szintű hangsúlyozása mellett pozitív, ösztönző intézkedések is történtek, mint például 1967-ben a gyermekgondozási segély (gyes), majd 1985-ben a gyermekgondozási díj (gyed) bevezetése. A gyes, illetve a gyed hatására a születések száma megemelkedett. Elsősorban nyilvánvalóan azért, mert megkönnyítette a dolgozó nő számára a gyermekvállalást, a kisgyermek gondozását, de véleményünk szerint azért is, mert csökkentette az ellentétet az egyének család- és gyermekorientált értékrendje, illetve a korábbi, családbarátnak nem nevezhető, hivatalos álláspont és gyakorlat között. A gyermekgondozási segély bevezetésével társadalmi elismerést nyert a nők kettős szerepének, életcéljának és ambíciójának létezése és jelentősége, és ez a tény ösztönzően hatott a gyermekvállalásra, a gyermekvállalási tervek realizálására.

Az elmúlt évtizedekben Magyarországon a civil társadalom változatlanul megőrizte családcentrikus értékrendjét, a gyermek, a család fontosságát, primátusát hangoztatva a keresőtevékenységgel, a munkavállalással szemben. 1991-ben végzett kutatásunk során a megkérdezettek mindössze egyötöde tartotta azonos jelentőségű életcélként a munkát és a családot, négyötöde a család elsőbbségét hangoztatta, míg a munkát senki sem tartotta fontosabbnak a családnál (Pongrácz–S. Molnár 1994).

Az egyéni értékrend és a társadalmi értékrend találkozásának, egybeesésének tudható be a születések számának a rendszerváltozás körüli években tapasztalt pozitív alakulása. Közép- és Kelet Európában az 1990-es évek elején bekövetkezett társadalmi-, gazdasági, politikai változások valamennyi országban a családtámogatásra fordított összegek erőteljes visszafogásával, csökkentésével, számos támogatási forma megszüntetésével jártak. Magyarországon ezzel szemben egy ideig a mély gazdasági válság ellenére is érintetlen maradt a családtámogatási rendszer, sőt a többi volt szocialista országban bekövetkezett szűkítések, megvonások helyett bővítésre, új támogatási formák bevezetésére is sor került. Mindez azt az üzenetet közvetítette az egyének, a családok felé, hogy a társadalom többségének akaratából megválasztott kormány kiemelten fontosnak tartja a gyermekvállalás, a népesedés alakulását. A családtámogatási rendszer komoly anyagi áldozatok árán történő fenntartása tehát a társadalom, az állam értékrendjét fejezte ki, mely értékrend egybeesett az egyének véleményével, beállítódásával. Ez a tény is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a rendszerváltozást követő egy-két évben – a többi rendszerváltó országgal ellentétben – a születések száma nem csökkent, sőt 1991-ben még emelkedett is.

Az egyéni és a társadalmi értékrend ilyen szerencsés egybeesése 1995–96-ig tartott. A „Bokros-csomag” néven elhíresült megszorító intézkedések (a gyed megszüntetése, a gyes és a családi pótlék megvonása a magasabb jövedelmű családoktól) maradandó, a mai napig nem gyógyuló sebet ejtettek az egyének és a társadalmi akaratot megtestesítő állam viszonyán. A legjelentősebb elvonások éppen a családtámogatási rendszert érintették, a gyermeket nevelő családokat sújtották. A „minden gyermek egyenlő” alapelven

működő családpolitika helyébe a rászorultsági elven alapuló szociálpolitika lépett, melyet a társadalom meghatározó többsége elutasított. Az értékrendben kialakult feszültség is hozzájárult ahhoz, hogy a születések száma meredeken elkezdett csökkenni, és ezt a csökkenést azóta sem sikerült megállítani.

Az ország társadalmi, gazdasági fejlődése, jövője szempontjából alapvető kérdés, a születések számának alakulása tehát szorosan összefügg a különböző nemi szerepek közötti harmónia, egyensúly meglétével. A gyermekvállaláshoz harmónia szükségeltetik az egyénben, mindenekelőtt a nőben különböző feladataival, szerepeivel és azok realizálhatóságával kapcsolatban, de emellett legalább olyan fontos az egyéni és a társadalmi értékrend, az elvárások és a lehetőségek közötti összhang is.

3. Az értékrend változása az ezredforduló után

A továbbiakban azokat a változásokat mutatjuk, amelyek a magyar társadalomban a nemi szerepek – „család *versus* munka”, „gyermekvállalás *versus* karrier” – megítélésében az elmúlt tíz évben bekövetkeztek.¹ Az elemzés két kérdőíves felvétel eredményein alapult, melyeket 2000-ben, illetve 2009-ben végeztünk 20 és 50 év közötti népesség reprezentatív mintáján.

A nemi szerepekkel kapcsolatos beállítódások időbeni változását egy hét itemből álló kérdésblokkra adott válaszok 2000-ben és 2009-ben nyert megoszlásai alapján vizsgáltuk. A megkérdezettek ötfokú skála² segítségével az alábbi állításokat mérlegelték:

1. „Egy dolgozó anya ugyanolyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyermekeivel, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik.”
2. „Hatéves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyermek, ha az anyja dolgozik.”
3. „A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik.”
4. „Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen.”
5. „Háziasszonynak lenni éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a keresőmunka.”
6. „Az a helyes, ha a férj és a feleség is hozzájárul a család jövedelméhez.”
7. „A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása.”

Magyarázatra szorulhat, hogy miért éppen ezeket a kérdéseket tartottuk alkalmasnak a nemi szerepekkel kapcsolatos értékrend vizsgálatára. A 2000-ben zajlott kutatás egy európai összehasonlító vizsgálat részét képezte, és az egységes kérdőív összeállítása során a résztvevő intézetek az itt felsorolt kérdésekben egyeztek meg. A vélemények időbeli változásának összehason-

¹ A kutatást az OTKA támogatja. Témavezető: Pongrácz Tiborné. Nytsz.: 75909 (2008–2011).

² A skála értékei: 1=„egyáltalán nem ért egyet”, 5=„teljesen egyet ért”.

líthatóságát biztosítandó, 2009-ben értelemszerűen ugyanezeket a kérdéseket tettük fel. Felmerülhet továbbá az is, hogy a kiválasztott hét kérdés valóban a legalkalmasabb-e arra, hogy a családdal, gyermekkel, illetve a keresőtevékenységgel, karrierrel kapcsolatos beállítódásokat vizsgálja, de a nemzetközi kutatócsoport a fentiekben felsorolt kérdések mellett döntött, és így az összehasonlítás biztosítása a mi választási lehetőségeinket is meghatározta.

1. táblázat

Nemi szerepekkel kapcsolatos vélemények változása a nők és férfiak körében, 2000, 2009 – az adott állítással egyetértők* aránya (%)

Állítások	Nők			Férfiak		
	2000	2009	Eltérés	2000	2009	Eltérés
1. A dolgozó nő is lehet jó anya.	68,2	74,8	6,6	62,9	71,7	8,8
2. Hatévesnél fiatalabb gyermek megsínyli, ha az anyja dolgozik.	50,5	35,8	-14,7	52,7	36,8	-15,9
3. Rossz a családnak, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik.	55,9	37,6	-18,4	57,7	35,6	-22,1
4. A család sokkal fontosabb, mint a munka.	74,4	59,8	-14,6	77,8	58,0	-19,8
5. Háziasszonynak lenni ki-elégítő.	46,6	51,3	4,7	49,3	48,4	-0,9
6. Két kereső kell egy családban.	82,8	87,2	4,4	77,4	83,5	6,0
7. A férfi keresse a pénzt, a nő lássa el a családot.	55,9	53,7	-2,1	66,3	54,9	-11,4

Megjegyzés: *Az ötfokú skálán 4-es vagy 5-ös értéket választók. A tanulmányban végig őket értjük az „egyetértők” csoportja alatt.

Az adatokból kirajzolódó kép az anyai szerep mellett a keresőtevékenység fontosságának erősödését mutatja. Erős többségi vélemény alakult ki abban a tekintetben, hogy sem a családot, sem a kiskorú gyermeket, gyermekeket nem éri hátrány, ha az anya, akár teljes munkaidőben is házon kívüli munkát végez (1. táblázat). A korábbiakhoz képest e vonatkozásban jelentős változás következett be, mert míg 2000-ben a többség azon a véleményen volt, hogy a család élete megsínyli, ha az anya teljes munkaidőben dolgozik (3. állítás), illetve a hat éven aluli gyermek – ezen belül elsősorban az óvodáskorú gyermekekre gondolva – fejlődését is negatívan befolyásolja az anya keresőtevékenysége, addig 2009-re az állításokkal egyetértők már kisebbségbe kerültek. Míg 2000-ben elég jelentősek voltak a demográfiai paramé-

terek (életkor, iskolai végzettség, gyermekszám) szerinti véleménykülönbségek, 2009-re a vélemények homogenizálódtak (2. táblázat).

2. táblázat

„A család élete megkönnyíti, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik” – az állítással egyetértők aránya, 2000, 2009 (%)

	2000	2009	Eltérés
Iskolai végzettség			
8 általános és kevesebb	64,1	38,4	–25,7
Szakmunkásképző	59,0	42,2	–16,8
Érettségi	50,4	33,8	–16,7
Felsőfokú végzettség	51,9	30,8	–21,1
Gyermekszám			
Nincs gyermeke	48,5	33,0	–15,5
1 gyermeke van	55,8	36,0	–19,8
2 gyermeke van	60,5	32,9	–27,5
3 gyermeke van	67,2	52,2	–15,0
Életkor			
18–29 éves	50,6	33,4	–17,2
30–39 éves	56,7	38,8	–17,9
45–50 éves	63,6	38,4	–25,2

A 2000-ben végrehajtott felvétel során az alacsony iskolai végzettségűek, a két- és háromgyermekesek, illetve a 40 és 50 év közöttiek körében volt tapasztalható igen magas egyetértés az anya, a feleség munkavállalásának a családi életre gyakorolt negatív hatását illetően. A legnagyobb mértékű véleményváltozás éppen e csoportok esetében, valamint a felsőfokú végzettségűeknél következett be. Ez azt eredményezte, hogy 2009-re a vélemények homogenizálódtak, és az állítással egyetértők a korábban többségi véleményt képviselő helyzetből kisebbségi pozícióba kerültek.

Jelentős változások következtek be az „Állásban lenni fontos lehet, de a legtöbb nőnek az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen” állítás megítélésében is (3. táblázat). A 2000-ben végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálatból kitűnt, hogy a kérdést feltevő nyolc ország közül Magyarországon mutatkozott kimagasló arányban a legnagyobb egyetértés ezzel az állítással kapcsolatban. A magyar lakoságnak ekkor 78%-a vélekedett úgy, hogy a család, a gyermek az igazán fontos egy nő számára, míg Hollandiában vagy a volt Kelet-Németország területén mindössze 33–34%-os volt az egyetértők aránya. 2009-re ezen a téren is számottevő változás tapasztalható.

„Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen” – az állítással egyetértők aránya, 2000, 2009 (%)

	2000	2009	Eltérés
Családi állapot			
Házias	62,0	49,9	-12,1
Élettárssal él	78,0	60,8	-17,2
Nincs partnere	74,8	60,4	-14,5
Iskolai végzettség			
8 általános és kevesebb	82,5	55,8	-26,7
Szakmunkásképző	81,2	43,3	-38,0
Érettségi	70,0	64,5	-5,5
Felsőfokú végzettség	62,0	61,9	-0,1
Gyermekszám			
Nincs gyermeke	73,2	58,9	-14,3
Egy gyermeke van	72,2	61,0	-11,2
Két gyermeke van	77,1	54,9	-22,3
Három vagy több gyermeke van	84,3	62,1	-22,2

A válaszadók között még napjainkban is többségben vannak azok, akik a nők anyai, családellátó szerepének elsődlegességét hangsúlyozzák, de ez a többség már korántsem kétharmados-négyötödös, mint az ezredfordulón (3. táblázat). A kereső szerep, a munkavégzés jelentőségének növekedése elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségű személyek, illetve a két- és háromgyermekes családok esetében mutatható ki. A vélemények demográfiai jellemzők szerinti differenciált változása megfordította, felborította a beállítódások eddig megadott struktúráját. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők – érthető módon – az átlagosnál mindig nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a munkának, a karriernek, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők. A 2000 és 2009 között bekövetkezett véleményváltozások hatására a kevésbé iskolázottak körében erősen visszaesett a nők családi szerepének jelentősége, míg a felsőfokú végzettségűeknél e tekintetben szinte nem volt véleményváltozás. Így napjainkra az a kép alakult ki, hogy a magas képzettséget szerzett nők nagyobb arányban preferálják a családi szerepet a munkavállalói szereppel szemben, mint a viszonylag alacsony végzettséggel rendelkezők. (A férfiak és nők véleménye között e tekintetben gyakorlatilag nincs különbség.)

Figyelemreméltó továbbá a három- és többgyermekesek körében bekövetkezett értékrendváltozás is. A sok gyermeket nevelő anyák esetében 2000-ben teljesen elfogadhatónak és természetesnek tűnt a családi szerep fontossága (84,3%). 2009-re azonban a bekövetkezett 22%-os csökkenés

következtében a „család *versus* keresőtevékenység” megítélésében az egygyermekes családokkal megegyező értékrendi pozícióba kerültek.

A kétkeresős családmodell támogatók aránya (6. állítás) az eltelt tíz év alatt érdemben nem változott. „A család jövedelméhez mind a férjnek, mind a feleségnek hozzá kell járulnia” – állítással 2000-ben is a megkérdezett 80% körüli aránya értett egyet, s 2009-re ez az egyetértés a válaszadók demográfiai jellemzőitől függetlenül tovább – 85–90%-os szintre – erősödött.

A keresőtevékenység és az anyaság egyidejű meglétének hangsúlyozása, a „dolgozó anya” képének erősödése ellenére mégsem tapasztalható intolerancia a „csak háziasszonyokkal”, a háziasszonyi szereppel szemben sem.

4. táblázat

„Háziasszonynak lenni is éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a keresőmunka.” – az állítással egyetértők aránya, 2000, 2009 (%)

	2000	2009	Eltérés
Családi állapot			
Házás	32,9	47,1	14,2
Élettárssal él	44,8	47,3	2,4
Nincs partnere	47,1	51,0	3,9
Iskolai végzettség			
8 általános és kevesebb	62,6	51,9	-10,7
Szaktunokásfépző	51,2	48,2	-3,1
Érettségi	38,5	47,6	9,0
Felsőfokú végzettség	32,9	49,6	16,7
Gyermekszám			
Nincs gyermeke	42,7	45,9	3,2
Egy gyermeke van	42,2	49,6	7,4
Két gyermeke van	47,5	51,2	3,8
Három vagy több gyermeke van	65,1	57,8	-7,3

A háziasszonyi státusz pozitív megítélése az utóbbi tíz évben kismértékben erősödött (4. táblázat). Kiugróan magas az elfogadottság emelkedése a felsőfokú végzettségűek, illetve a házás, családi állapotúak körében. A korábbiaknál kevesebben értenek egyet a háziasszonyi lét kielégítő voltával az alacsony iskolai végzettségűek, illetve a nagycsaládosok közül. A 2000-ben tapasztalt, gyakran markáns nézetkülönbségek 2009-re jelentősen csökkentek, és e témakör vonatkozásában is az egységes társadalmi álláspont kirajzolódása tapasztalható.

A nemi szerepek konzervatív és modern felfogását legélesebben „A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása” állítás ütközteti. A kérdést először az 1974-ben végzett közvélemény-kutató vizsgálatunk során tettük fel, és azt tapasztaltuk, hogy a megkérdezettek kétharma-

da értett egyet a hagyományos férfi-női szerepmegosztással, „a pénzkereső férfi és a családi feladatokról gondoskodó nő” ideálképpel. A 2000-ben végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat azt mutatta, hogy Magyarországon ez a szerepfelfogás még mindig erős többségi támogatást élvez. Különösen igaz volt ez a megállapítás más országok eredményeivel összevetve. A felvételben részt vevő országok közül Magyarországon volt a legmagasabb a tradicionális szerepmegosztással egyetértők aránya, mintegy kétszer annyi, mint pl. Németországban vagy akár Ausztriában. A 2009. évi vizsgálat e vonatkozásban is jelentős véleményváltozásról tanúskodik.

5. táblázat

„A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása”
– az állítással egyetértők aránya, 2000, 2009 (%)

	2000	2009	Eltérés
Nem			
Nő	55,9	53,7	-2,1
Férfi	66,3	54,9	-11,4
Iskolai végzettség			
8 általános és kevesebb	74,5	54,2	-20,1
Szakmunkásképző	62,9	55,4	-7,4
Érettségi	52,2	53,7	1,6
Felsőfokú végzettség	53,0	51,2	-1,8
Gyermekszám			
Nincs gyermeke	57,5	50,6	-6,9
Egy gyermeke van	60,3	58,0	-2,3
Két gyermeke van	60,0	55,3	-4,7
Három vagy több gyermeke van	71,8	56,2	-15,6

Bár a többség még mindig a tradicionális családi szerepmegosztással ért egyet, az állításban megfogalmazott nézetet támogatók arányában számottevő csökkenés tapasztalható (5. táblázat). A korábban ismertetett kérdések esetében nem volt jelentős véleményeltérés a férfiak és nők között (ezért is tekintettünk el korábban a nemek szerinti megoszlások feltüntetésétől), ezt az állítást azonban a férfiak és a nők 2000-ben igen eltérően ítélték meg. Napjainkra azonban a férfiaknál figyelemreméltó szemléletváltozás következett be, és így a családi feladatok megítélése ma már mindkét nemnél közel azonos képet mutat. A korábbi kérdéseknél megállapított tendenciák itt is igazak. Az alacsony iskolai végzettségűek és a nagycsaládosok körében számottevően visszaesett a tradicionális családmodellt preferálók aránya, a korábbi jelentős véleményeltérések mérséklődtek, a nézetek homogénizálódtak.

4. A nemi szerepekkel kapcsolatos ideológiai beállítottság változása

A véleménymódosulások társadalmi-demográfiai jellemzőinek bemutatása után a 2000 és 2009 között bekövetkezett változásokat a nemi szerepekkel kapcsolatos fő ideológiai kategóriák, más szóval a tradicionális-modern ellentétpár metszetében is bemutatjuk. A férfi és női szerepekhez, illetve a nők kettős szerepéhez fűződő egyéni és társadalmi kategorizálásának kérdésével több kutató is foglalkozott (Hakim 2002; Vaskovics–Blaskó 2005) némileg más-más, de a lényegét tekintve mégis azonos megközelítésből. Hakim a „családorientált *versus* munkaorientált” ellentétpárokat állította fel, míg Vaskovics és Blaskó a „tradicionális”, illetve „modern” kategóriák alapján folytatott elemzést. A kutatók egyetértenek abban, hogy a népesség többségének véleménye nem a két szélső póluson, hanem a két pólus között helyezkedik el és kevert, ambivalens beállítódás formájában jelentkezik.

A magyarországi helyzet bemutatásánál a Vaskovics-féle csoportosítás alkalmazása mellett döntöttünk. A kutatás során feltett kérdések – véleményünk szerint – inkább a „tradicionális *versus* modern” szerepfelfogások elfogadottságára adnak választ, míg a Hakim által alkalmazott családorientált-munkaorientált kategóriák az adott kérdések alapján nem alakíthatók ki.

A csoportok kialakítása során az ötfokú skálára adott válaszokból indulunk ki, és attól függően, hogy az állítással való teljes egyetértés, illetve teljes elutasítás az egalitáriánus vagy a tradicionális szemlélet elfogadását vagy tagadását jelentette-e, a kérdésre 5-ös, illetve 1-es osztályzatot adó válaszolókat a modern, illetve a tradicionális értékrenddel azonosulók csoportjába soroltuk. A skálán a 2-es, 3-as, 4-es választ jelölők pedig a kevert értékrendet vallók csoportjába kerültek.

A társadalmi gondolkodás változását a férfiak és nők, illetve a különböző iskolai végzettségű csoportok között a 6. és a 7. táblázat illusztrálja.

6. táblázat

A modern és tradicionális beállítódás alakulása nemek szerint, 2000, 2009 (%)

Beállítódás	2000			2009		
	Nő	Férfi	Együtt	Nő	Férfi	Együtt
Modern	9,8	6,3	8,0	14,0	9,4	11,7
Kevert	72,8	75,1	74,0	77,0	84,1	80,5
Tradicionális	17,4	18,6	18,0	9,0	6,6	7,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Mindkét vizsgálati évben a nők között több volt a konzekvensen modern és kevesebb a tradicionális gondolkodású, mint a férfiak között (6. táblázat). A hagyományos értékrendet vallók aránya 2000 és 2009 között mindkét nem

esetében jelentősen lecsökkent, de a csökkenés a férfiaknál nagyobb mértékű volt. A modernizálódás mellett számottevően emelkedett a „kevert” típushoz tartozók aránya, ami feltételezésünk szerint azt mutatja, hogy a tradicionális értékrendet elhagyók nem azonosulnak rögtön a modern szerepfelfogással, hanem a „család *versus* munka” kérdésében először hezitatív, ambivalens álláspontjuk alakul ki.

7. táblázat

A „modern”, „kevert” és „tradicionális” beállítódás alakulása a 18–50 éves nők és férfiak körében iskolai végzettség szerint, 2000, 2009 (%)

	2000					2009				
	Alap-fokú	Szak-munkás	Érettségi	Felsőfokú	Együtt	Alap-fokú	Szak-munkás	Érettségi	Felsőfokú	Együtt
Nők										
Modern	6,8	7,9	10,9	22,1	9,7	8,6	16,1	13,8	19,6	13,9
Kevert	65,3	78,2	78,2	69,9	72,8	74,1	71,1	82,8	77,6	77,0
Tradicionális	27,9	13,9	10,9	8,0	17,5	17,3	12,8	3,4	2,8	9,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Férfiak										
Modern	6,6	4,9	13,1	7,4	6,3	6,6	9,9	8,5	14,5	9,2
Kevert	63,6	76,3	77,4	85,3	75,1	79,5	85,7	86,3	81,9	83,9
Tradicionális	30,1	18,8	9,5	7,4	18,6	13,9	4,4	5,2	3,6	6,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Együtt										
Modern	6,6	6,1	11,6	15,4	8,0	7,7	12,3	11,6	17,4	11,6
Kevert	64,6	77,0	77,9	76,9	74,0	76,7	80,1	84,3	79,5	80,4
Tradicionális	28,7	16,9	10,4	7,7	18,1	15,7	7,6	4,2	3,2	8,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A várakozásnak megfelelően a tradicionális, illetve modern felfogást vallók arányában a legnagyobb eltérés az iskolai végzettség két pólusán, a nyolc általánost végzettek, illetve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között mutatkozik (7. táblázat). A férfiak esetében a „legmodernebbek” a diplomások, a „legtradicionálisabbak” a legfeljebb nyolc általános osztályt végzettek. Annak ellenére, hogy a hagyományos értékrend képviselői főként az alacsony képzettséggel rendelkező férfiak közül kerülnek ki, e csoportban tapasztalható a hagyományos értékrend legnagyobb arányú visszaszorulása is 2000 és 2009 között. A diplomás nők esetében figyelemreméltó a modern

nézeteket vallók néhány százalékpontos visszaesése és a kevert, ambivalens értékrendet vallók arányának növekedése.

A továbbiakban részletesen is bemutatjuk, hogy a válaszmegoszlások alapján kialakított kategóriákhoz (modern, tradicionális, kevert) tartozók arányában milyen változások következtek be a vizsgált hét kérdés vonatkozásában 2000 és 2009 között (8. táblázat).

8. táblázat

A konzekvensen „modern”, a „kevert” és a „tradicionális” beállítódások arányai, 2000, 2009 – 18–50 év közötti nők és férfiak véleménye (%)

Állítások	Felvétel éve	Modern	Kevert	Tradicionális
1. Egy dolgozó anya ugyanolyan meleg és szoros kapcsolatban lehet a gyermekével, mint egy olyan anya, aki nem dolgozik.	2000	42,8	51,4	5,8
	2009	50,1	44,1	5,8
2. Hatéves kora előtt mindenképpen megsínyli egy kisgyermek, ha az anya dolgozik.	2000	14,0	57,4	28,6
	2009	17,3	65,4	17,3
3. A család élete megsínyli, ha a feleség teljes munkaidőben dolgozik.	2000	10,8	57,4	31,8
	2009	16,4	68,7	14,9
4. Állásban lenni is fontos lehet, de a legtöbb nőnek az igazi vágya, hogy otthona és gyermeke legyen.	2000	1,8	50,6	47,6
	2009	3,9	66,1	30,0
5. Háziasszonynak lenni éppen olyan önmegvalósítás lehet egy nő számára, mint a keresőmunka.	2000	12,1	59,6	28,3
	2009	7,5	70,8	21,7
6. Az a helyes, ha a férj is és a feleség is hozzájárul a család jövedelméhez.	2000	62,2	35,2	2,6
	2009	62,5	36,9	0,6
7. A férj feladata a pénzkeresés, a feleségé a háztartás és a család ellátása.	2000	7,5	52,3	40,2
	2009	8,8	66,6	24,6

Az adatok a vélemények figyelemreméltó modernizálódásáról tanúskodnak. Ez egyrészt a konzekvensen modern álláspont kisebb-nagyobb arányú megnövekedésében érhető tetten, másrészt abban, hogy az ún. „modern-tradicionális”, vagyis kevert beállítódás aránya szinte minden kérdés esetében emelkedett, s ezzel párhuzamosan a konzekvensen tradicionális véleményt képviselők aránya csökkent.

A vizsgált kérdések közül csak kettő esetében – a férjnek és a feleségnek egyaránt hozzá kell járulnia a család jövedelméhez (6. állítás), illetve a hat éven aluli gyermek megsínyli, ha az anya dolgozik (2. állítás) – tapasztalható többségi modern beállítódás, és a tradicionális álláspont szinte teljes eltűnése.

A „munka versus család” (4. állítás), illetve a hagyományos férfi-női szerepekre vonatkozó állítások (7. állítás) helyezik a leginkább előtérbe a „gender-attitűdök” legerősebben ideologikus vonatkozásait. Az eltelt tíz évben ezen kérdések megítélésében is jelentős változások következtek be. Míg a konzekvensen modern beállítódás aránya, ha kismértékben is, de növekedett, addig a kérdésekben tradicionális véleményt képviselők aránya igen jelentősen visszaesett. Ennek eredményeképpen 2009-re a kérdezettek 66%-a hezitatív, ambivalens álláspontot alakított ki ezekben a kérdésekben. Úgy tűnik, hogy a közgondolkodás – a mindennapi gyakorlathoz képest meglehetősen késéssel ugyan, de – egyre inkább megkérdőjelezi, hogy a nők vajon az otthon, a családot egyértelműen a munka helyett választanák, illetve, hogy a „férj dolgozik – feleség otthon van” alternatíva követhető norma e egy mai házaspár számára.

Végül röviden szeretnénk kitérni még egy témakörre, nevezetesen a férfiak házimunkában, illetve gyermeknevelésben való részvételével kapcsolatos véleményekre.³ A kérdés a 2000. évi kutatás kérdőívében nem szerepelt, csak a 2009-ben végrehajtott felvétel során tettük fel, így a vélemények időbeni változásának bemutatására nincs lehetőség.

9. táblázat

A férfiak családi szerepvállalásával kapcsolatos vélemények és a modern-tradicionális beállítódás összefüggése nemek szerint – a 18–50 évesek körében, 2009 (%)

Állítások	Nem	Modern	Kevert	Tradicionális
A férfiaknak nagyobb részt kellene vállalniuk a házimunkából, mint amennyit manapság vállalnak.	Nők	25,8	70,0	4,2
	Férfiak	14,9	77,4	7,7
	Együtt	5,9	73,8	20,3
A férfiaknak nagyobb részt kellene vállalniuk a gyermekgondozásból, nevelésből, mint amennyit manapság vállalnak.	Nők	25,9	70,8	3,3
	Férfiak	15,2	78,7	6,1
	Együtt	4,7	74,7	20,6

A férfiak közül minden hatodik-hetedik, a nők közül minden negyedik ért egyet az egalitáriánusabb otthoni munkamegosztással, s ez a különbség nem meglepő. Figyelemreméltó azonban a „nőkérdésben” hagyományos álláspontot képviselő férfiak igen alacsony, 6–7%-os aránya. A túlnyomó többség azonban a kérdésben ambivalens, „is-is” álláspontot foglal el, ami azt bizonyítja, hogy a férj-feleség közötti munkamegosztás megítélése a mindennapi gyakorlatban elsősorban nem az egyenjogúság elve alapján, hanem a családi, egyéni körülmények, lehetőségek (munkamegosztás, képességek, jövedelem, különmunka lehetősége, egészségi állapot stb.) figyelembevételével történik.

³ A háztartási munkamegosztás témakörét részletesen tárgyalja a *Szerepváltozások 2009* kötetben Pongrácz–Murinkó (2009) tanulmánya.

5. Összefoglalás, következtetések

Az adatok, elemzések alapján megállapítható, hogy az elmúlt évtized során jelentős változás következett be a magyar társadalomban a nemi szerepekről való gondolkodás terén. Modernizálódott, munkaorientáltabb lett az értékrend, az egyértelmű család- és gyermekközpontúság bizonyos mértékig viszszaszorult. Elfogadottabbá vált, hogy az anya keresőtevékenysége nem gyakorol feltétlenül negatív hatást a család életére, a gyermekek fejlődésére, sőt a kétkeresős családmódel éppen a család stabilitása, biztonsága szempontjából elengedhetetlen követelmény. Más oldalról azonban az is megállapítható, hogy a nemi szerepek ideologikus töltésű témaköreiben jelentkezik a legerőteljesebben a hagyományos gondolkodás továbbélése. A konzekvensen tradicionális beállítódású férfiak és nők aránya – bár 2000-hez képest ugyan csökkenő mértékben –, de ezekben a témakörökben a legmagasabb (25–47% körüli).

A másik fontos következtetés a vélemények homogenizálódása. A megkérdezettek demográfiai jellemzői (iskolai végzettség, gyermekszám) szerint a 2000-ben tapasztalt, gyakran igen markáns különbségek lecsökkentek, vagy teljesen eltűntek, az álláspontok egységesebbek lettek. A homogenizálódás elsősorban a család és a munka összeegyeztethetőségét vizsgáló kérdések megítélésében mutatkozik. Ez arra enged következtetni, hogy a női munkavállalás, a dolgozó anya elfogadottságával kapcsolatban széles körűen elfogadott, pozitívan támogatott társadalmi vélemény van kialakulóban, és ez a vélemény egyre inkább egybeesik az állam által megfogalmazott családpolitikai és foglalkoztatáspolitikai célkitűzésekkel. Tanulmányunk elején utaltunk arra, hogy a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás, valamint az érintett férfiak és nők egyéni szerepfelfogása közötti egybeesés pozitív, az eltérés negatív hatással van a családok gyermekvállalási magatartására. Ma Magyarországon az egyéni értékrend változása következtében olyan kedvező helyzet alakult ki, amelyben az egyéni célok egybeesnek a társadalom és az állam céljaival, és ez elvileg elősegíthetné a gyermekvállalási tervek nagyobb mértékű realizálását. A gyermekvállalási magatartásban bekövetkező pozitív változashoz azonban az is szükségeltetik, hogy az „egybeesés” ne csak a célkitűzések, hanem a realitások szintjén is megvalósuljon. Az állam ne csak elvileg tartsa fontosnak, hogy a nők reprodukciós funkciójuk teljesítése mellett a munkaerőpiacon is jelen legyenek, hanem konkrét (foglalkoztatáspolitikai, gyermekintézményi hálózat számottevő fejlesztése stb.) intézkedéssel biztosítsa, segítse elő az egyéni tervek, célok megvalósítását. A társadalom már megváltozott, most az államon a sor!

Irodalom

- Blaskó Zs. 2005: Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia*, 2005/2–3. sz. pp. 159–186.
- Hakim, C. 2001: Alternative European models of women's roles in the family and the labour market. In: Haller M., ed.: *The making of the European Union, contributions of the social sciences*. Berlin: Springer-Verlag, pp. 265–286.
- Hakim, C. 2002: Lifestyle preferences as determinants of women's differentiated labour market careers. *Work and Occupations*, vol. 29, no. 4, pp. 428–459.
- Philipov, D. 2008: Family-related gender attitudes. In: Höhn, Ch.–D. Avramov–I. Kotowska eds.: *People, population change and policies: Lessons from the Population Policy Acceptance Study*. Berlin: Springer, pp. 153–174.
- Pongrácz T.-né–Murinkó L. 2009: Háztartási munkamegosztási azonosságok és különbségek Európában. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né szerk.: *Szerepváltozások. Jelentés a Nők és férfiak helyzetéről 2009*. Budapest: TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, pp. 95–116.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E. 1994: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. *NKI Kutatási Jelentései 32*. Budapest: Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Ruckdeschel, K. 2008: Attitudes toward gender roles and fertility behavior. In: Höhn, Ch.–D. Avramov–J. Kotowska eds.: *People, population change and policies*. Berlin: Springer-Verlag, pp. 175–92.
- Safilios-Rotschild, C. 1970: Toward a cross-cultural conceptualization of family modernity. *Journal of Comparative Family Studies*, 1970/1. pp. 17–25.
- Vaskovics L. 2000: A társadalmi modernizáció és a munkamegosztás a partnerkapcsolatban és a családban – összehasonlító vizsgálat. In: Elekes Zs.–Spéder Zs. szerk.: *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, pp. 287–303.